

BRIGADA U BICI NA NERETVI

Istog dana, 30. januara, kad je primljeno naređenje za zatvaranje pravca Mrkonjić Grad — Glamoč, 3. proleterska brigada je krenula preko Skender-Vakufa ka reci Vrbasu, preko koje se prebacila spiavovima na oko kilometar južno od Crne reke. Ne zadržavajući se, odmah je produžila i već 1. februara po podne stigla u rejon Mrkonjić-Grada. Posle kraćeg predaha, sutradan je nastavila i, posle nepuna dva dana marša preko jako ispresecanog planinskog zemljišta, po dubokom snegu i mećavi stigla u rejon Glamoča. Pošto na pravcu Mrkonjić Grad — Glamoč neprijatelj nije do tada pokazivao neke ofanzivne namere, brigada je po izuzetno jakoj mećavi produžila preko planine Hrbaljine ka Kupreškom polju. Tako je 9. februara stigla na prostoriju Ravno — Vukovsko — Zvirnjača, odakle je, sve do sredine februara, dok je nije smenila 8. brigada 7. banijske divizije, štitila slobodnu teritoriju od pravca Kupresa.

Odmah posle smene, brigada je krenula preko planine Raduše ka Gornjem Vakufu, na prostoriju južno od Bugojna. Tu je na levoj obali Vrbasa preuzela, 16. februara, od 3. krajiške brigade položaje na liniji Voljice — Paloč — Tihomišlje — Planinica, sa prednjim delovima u rejonu Gračanice. Sada su pravac Bugojno — Gornji Vakuf zatvarale: na levoj obali Vrbasa 3. proleterska, a na desnoj 3. krajiška brigada. Tako je brigada ponovo došla pod neposrednu komandu štaba 1. proleterske divizije. Ona je od banjalučkog sektora provela dvadeset dana na usiljenim marševima, po nevremenu, često na teško prohodnom planinskom zemljištu. Za to vreme je u povremenim manjim borbama i držanjem položaja zatvarala razne pravce u toku protivofanzive Glavne operativne grupe ka dolini Neretve.

Prilikom drugog napada na Prozor — 16. i noću 16/17. februara, kad je ovaj grad i oslobođen, učestvovao je i protivtenkovski vod 3. proleTERSke (sandžačke) brigade.

Po završenom zadatku na pravcu Bugojno — G. Vakuf, gde je obezbeđivala levi bok glavnih snaga koje su napadale Prozor i prodirale u dolinu Neretve, brigada je krenula u rejon Prozora.

Prema prvobitnoj zamisli štaba 1. proleTERSke divizije, 3. proleTERSka (sandžačka) brigada je imala da sa 1. proleTERSkom brigadom zatvori sarajevski pravac i ne dozvoli neprijateljskim snagama da prodru prema Konjicu.⁸² To se vidi iz naređenja 1. brigadi od 20. februara 1943, gde između ostalog stoji: »Vaša brigada i Treća sandžačka imaju zadatak da zavore pravac Sarajevo — Ivan-sedlo — Konjic. Za sada predviđamo da sandžačku brigadu postavimo sa aktivnim zadacima kod Ivan-sedla u pravcu železničke stanice ka Sarajevu, dok bi vaša brigada bila rezerva na opštem zadatku ove brigade (tj. zatvaranje pravca od Sarajeva ka Konjicu«),

Treća krajiška brigada ostala je između G. Vakufa i Bugojna na desnoj obali Vrbasa da sa 8. banijskom zadržava pravac Bugojno — G. Vakuf — Prozor. Po pristizanju ostalih jedinica 7. banijske divizije, 3. krajiška brigada je trebalo da se prebaci na sektor Neretve, kao opšta rezerva 1. divizije.

Treća divizija dobila je zadatak da likvidira Konjic. Pretpostavljalo se da će to izvršiti 20. ili 21. februara 5. crnogorska brigada koja je 19. februara bila na prostoru oko Ostrošca.

Dok se štab 1. proleTERSke divizije sa 3. proleTERSkom (sandžačkom) brigadom približavao od pravca Prozora ka Neretvi, 1. proleTERSka brigada je podelila snage i orijentisala se istovremeno ka Konjicu i prema Tarčinu koji su međusobno udaljeni oko 30 km vazdušne linije.

Napad dva bataljona 1. proleTERSke brigade na Konjic koji je počeo 19. februara u 23 časa, završio se ne-

⁸² Zbornik IV/10, dok. 113.

uspehom. Bataljoni ove brigade koji su učestvovali u napadima na Konjic, povlačili su se 20. februara do 4 časa, na stare položaje koje je držala brigada, i to: glavnina prema Sarajevu, a jedan bataljon je zatvarao pravac od Konjica.

U toku 20. februara, dok su se neprijateljske snage užurbano prebacivale železnicom i kamionima od Donjeg Vakufa, preko Sarajeva za s. Tarčin i hitno zauzimale polazne položaje za napad, a bataljoni 1. proleterske brigade, posle neuspešnog napada na Konjic, hitali ka Ivan-sedlu, naša 3. proleterska (sandžačka) brigada je, posle napornih marševa, stigla istog dana predveče u zonu velike okuke Neretve, na prostor Trešnjevica — Bulatović -- Višnjevica.

Sutradan, 21. februara, štab 1. divizije donosi odluku o angažovanju 3. brigade koja je bila suprotna prvobitnoj zamisli. Naime brigada se, prema novoj odluci ne orijentiše na prostoriju južno i jugoistočno od Tarčina, sa koje bi dejstvovala ka Sarajevu, već je odlučila da sa prostorijske zapadno od komunikacije Brđani — Konjic (s. Vrb-ljani, s. Podorašac, s. Homolje, s. Kralupi i s. Barmiš) napadne Konjic, s tim da bude i rezerva 1. brigade, ako bi neprijatelj eventualno ispoljio dejstvo na pravcu Tarčin — Ivan-sedlo — Konjic.

U to vreme stekao se utisak da je za zauzimanje Konjica bilo celishodno angažovati delove 1. proleterske divizije. Zato su dobijena i radiogramska naređenja Vrhovnog štaba. U prvom od 20. februara stajalo je: »Ako vidite da je moguće odmah likvidirati Konjic — nemojte oklevati. Neka vam pomogne V crnogorska«. A u drugom, od 21. februara, istaknuto je: »Ivan planinu dobro zatvorite kod Raštelice. Uputite izvidnice i dalje prema Sarajevu. Lekić nije smio uputiti svoje jedinice na Konjic, a ostaviti Ivan planinu. Napad na Konjic treba dobro pripremiti i napasti sa najmanje dve brigade — u grad upasti klinom. Po mogućstvu, ako je sve spremno, Konjic zauzeti 21.11 noću.«⁸³

⁸³ Zbornik II/8, dok. 61 i 64.

Ovaj napad sa obe brigade (3. i 5.) trebalo je izvesti 22. februara uveče. Štabovi ovih brigada našli su se na osmatračnici iznad Konjica, gde su razmotrili plan napada i način sadejstva ovih dveju brigada.

*Borbe na pravcu Sarajevo — Konjic od
20. do 23. februara*

Neprijatelj je planirao da 21. februara u 7 časova preduzme jednovremeno nastupanje sa dve borbene grupe: »Fogl« iz 718. divizije, sa prostorijske Bugojno — G. Vakuf preko Prozora dolinom Rame, i »Anaker«, takođe iz 718. divizije, na sarajevskom pravcu, sa prostorijske Pazarić — Hadžići, preko Tarčina i Ivan-sedla ka Rami. Obe grupe trebalo je da prodiru dalje ka Mostaru.⁸⁴

Dok je neprijateljski 7. domobranski pešadijski puk⁸⁵ vodio borbu sa snagama 1. proleTERSke brigade u rejonu Tarčina, nemačka borbena grupa »Anaker« koja je 19. februara bila u D. Vakufu, prebačena je vozom u Sarajevo, a zatim u Pazarić, gde je stigla 21. februara u 6 časova.⁸⁶ U daljim dejstvima, sve neprijateljske snage koje su upotrebijene na sarajevskom pravcu ulaze u sastav grupe »Anaker« koja je u to vreme imala: 750. nemački pešadijski puk (bez jednog bataljona), 7. domobranski pešadijski puk (bez jednog bataljona), jedan ustaški bataljon, dve brdske brigade i odgovarajuća ojačanja koja se normalno dodeljuju združenim odredima.

⁸⁴ Zbornik IV/10, dok. 216 i 251.

⁸⁵ Po zapovesti komandanta 713. nemačke divizije obrazovana je 18. februara 1943. godine, domobranska lovačka brigada sastavljena: komanda brigade, 7. i 13. pešadijski puk. Istog dana je 7. pešadijski puk od Alipašino Mosta uputio: komandu puka sa 13. (pratećom), 14. (protivoklopnom) i 15. (štabnom) četom na prostorijsku Ili-džu — Pazarić; 1. bataljon u s. Tarčin a 2. bataljon u s. Hadžići. Sutradan, 19. februara, ovaj puk je i svoje delove sa Ili-dže i Pazarića prebacio na prostorijsku oko Tarčina i Hadžića, a 20. februara se prikupio u Tarčinu gde je stavljen pod komandu nemačke grupe »Anaker«. (Zbornik IV/11, dok. 344 i 336).

⁸⁶ Zbornik II/8, dok. 61 i 64.

Dok se 21. februara u 11.30 časova u štabu 1. proleterske divizije pripremalo pismo naređenje za upotrebu 3. proleterske (sandžačke) brigade u napadu na Konjic, grupa »Anaker« je, uz obimnu i snažnu podršku artiljerije i avijacije, već bila u napadu koji je počeo istog dana u 11 časova. Ona je ovog dana u 19 časova pod borbom izbila na liniju Rudno brdo — Ivan-sedlo — Mali Ivan.⁶⁷

U prvom naletu na odsek Brđani — Tarčin, 1. proleterska brigada je izbila na Ivan-sedlo i Raštelicu, uništila i zarobila neprijateljske posade na liniji od Pazarića do zaključno Brđana, a u isto vreme je delom snaga krenula u napad na Konjic. Međutim, u toku noći 21. februara odbačena je na prostoriju zapadno od Ivan-sedla. Bataljoni 1. brigade su zaposeli nove položaje na liniji Pobratine — Velika — Repovci, frontom prema drumu Bradina — Konjic.

Pošto su neprijateljske snage ovladale rejonom Ivan-sedla, situacija na sarajevskom pravcu se potpuno promenila i to u toku samo dva dana (od 20. do noći 21/22. februara). Od relativno povoljne, za nas je nastala teška situacija. Zauzimanjem položaja u rejonu Ivan-sedla, neprijatelj se postavio u povoljan taktički položaj, a time je istovremeno znatno poboljšao i svoju operativnu situaciju. Naime, rejon Ivan-sedla je za njega predstavljao vrlo povoljan položaj i za napad i za odbranu, pogotovo za njegove tehnički dobro opremljene snage. Njegove snage u rejonu Ivan-sedla i u Konjicu postavile su se tako u međusobno* povoljniji položaj i istovremeno postale jedinstvena snaga operativnog značaja. S druge strane, naše snage su, usled karaktera zemljišta i kratkoće pravca Ivan-sedlo — Konjic, izgubile povoljne manevarske mogućnosti.

Time je na sarajevskom pravcu nastao odlučan preokret u korist neprijatelja, a za naše snage stvorena je vrlo nepovoljna situacija koja se odrazila na čitav tok daljih dejstava na ovom pravcu.

⁶⁷ U dnevnom izveštaju nemačkog štaba za vezu pri komandi Supersloda stoji: »Vazduhoplovstvo je 21. 2. vršilo izviđanje duž pravca marša. Bobrena akcija na Ivan-sedlo i podrška italijanskim trupama na prostoru Jablanice. Angažovano ukupno 39 aviona« (Zbornik IV/10, dok 272).

Čim je štab 1. proleterske divizije dobio podatke o novostvorenoj situaciji, preduzeo je odgovarajuće mere.⁸⁸ Imajući u vidu jačinu neprijateljskih snaga koje prodiru sa severa (do* 2500 ustaša, Nemaca i domobrana), zatim intenzivnost dejstva neprijateljske avijacije i postojanje italijanskog garnizona u Konjicu za koji se nije znalo da li je dobio ili će dobiti pojačanje iz Nevesinja, štab 1. divizije nije usvojio predlog štaba 1. brigade da se 3. brigada postavi sa istočne strane drumu Bradina — Konjic. Mada je tada, zbog novostvorene situacije, napad na Konjic otpao, zadatak 1. divizije ostaje: zatvaranje pravca od Sarajeva i uništenje neprijateljskih snaga koje su otuda krenule. Ako bi neprijatelj uspeo da proдре do Konjica i da se poveže sa tamošnjim garnizonom, zadatak naših jedinica je da ga hitnom i odlučnom intervencijom prema njegovom desnom boku, razbiju i odbace. Radi toga je naređeno da se 1. brigada postavi zapadno od komunikacije, na prostoriju Pobratine — Repovci — Dragočaj — Bele, a 3. brigada južnije od nje, na prostoriju Vrbljani — Podorašac — Homolje — Kralupi — Barmiš. Predviđeno je da se sa označenih prostorija preduzimaju dejstva radi zadržavanja i uništavanja neprijateljskih snaga, s tim da se, zbog tehničke nadmoćnosti neprijatelja, ne upušta u frontalne dnevne borbe i uporno držanje posedenutih linija, već da se iznenadnim dejstvima sa više pravaca neprijatelj što više ometa. Krupnije akcije vršiti samo noću. Glavnine jedinica postaviti rastreseno, a preko dana držati ih u šumama i van dodeljenih granica.

U slučaju da 5. crnogorska brigada napadne Konjic, jedinice 1. divizije imale su da što odlučnije dejstvuju prema komunikaciji na svojim sektorima.

Za nastupanje na pravcu Ivan-sedlo — Konjic neprijatelju su, pored glavne komunikacije, stajali na raspolaganju: pravac Mali Ivan — Brđani — Grad — Hum — Konjic, istočno, i pravac Jasen — Bele — Vrbljani —

⁶⁸ Naređenje štaba 1. divizije Op. br. 134 od 21. februara 1943. godine, u 21,45 časova (Zbornik IV/10, dok. 237). U to vreme (15. februara) 3. proleterska brigada je imala 1017 boraca (na licu 911 i u rashodu 106) a 851 puškom, 41 puškomitraljezom, 12 teških mitraljeza, 4 teška minobacača i 2 pt topa. (Zbornik IV/10. dok. 85).

Homolje — Konjic, zapadno od glavne komunikacije. Zemljište u zoni glavne komunikacije je vrlo ispresecano, planinskog karaktera.

U toku 22. februara, sutradan po zauzimanju Ivan-sedla, neprijatelj je produžio nastupanje. Posle jednočasovne snažne artiljerijske i avijacijske pripreme, napad je otpočeo oko 9 časova. Neprijatelj je nastupao u tri kolone: drumom i kosama istočno i zapadno od drumu. Angažovanjem snaga 1. i 3. brigade, prvi pokušaj prodora neprijatelja uspešno je odbijen. Kasnije neprijatelj je, i pored vrlo uporne odbrane naših jedinica, uspeo da delom snaga odbaci čitavu 1. i delove 3. proleterske (sandžačke) brigade sa njihovih dotadašnjih položaja. Njegova kolona koja se kretala od Malog Ivana kosama istočno od glavne komunikacije, produžila je napredovanje bez nekih smetnji od strane naših jedinica koje su na tome delu komunikacije — sve do položaja na Gradu — bile postavljene na položaje zapadno od glavne komunikacije Bradina — Konjic. Pošto je ta neprijateljska kolona bila van efikasnog dometa pešadijskog naoružanja naših snaga, uspela je da produži nastupanje u pravcu s. Brđana.

Odbacivanjem 1. i delova 3. proleterske (sandžačke) brigade od glavne komunikacije, neprijatelj je stvorio povoljne uslove za dalje nastupanje u pravcu Konjica i pred samu noć 22. februara izbio kod s. Brđana. U toku ove borbe koja je vođena čitavoga dana, grupa »Anaker« se našla podeljena: glavni deo u širem rejonu Ivan-sedla, u borbi protiv 1. i delova 3. proleterske brigade, a ostatak kod s. Brđana. Ovaj drugi deo prodro je u s. Brđane i produžio po mraku kosama istočno od komunikacije. Oko ponoći istog dana stigao je u Konjic. Otada je sačinjavao glavnu odbrambenu snagu ovog garnizona (jedan nemački bataljon, jedan bataljon 7. domobranskog puka i dve čete ustaša, ukupno oko 2.000 vojnika).⁸⁹

Popodne ovog dana dok se još vodila borba, u štab 1. bataljona 3. brigade stigao je kurir iz 1. brigade sa usmenim obaveštenjem da se, i pored toga što je pružila jak otpor, 1. brigada morala povući, pa je potrebno da se i 1. bataljon odmah povuče. Pošto se pred neprijatelj-

⁸⁹ Zbornik IV/10, dok. 174 i IV/11, dok. 336.

skim snagama koje su nastupale duž glavne komunikacije našao samo ovaj bataljon 3. brigade, držeći položaje s obe strane komunikacije, njegov štab je u ovakvoj situaciji odlučio da se prvo povuče četa sa Grada i prebaci na zapadnu stranu drumu, a zatim da čitav bataljon posedne položaj nešto iznad dotadanjeg.

Povodom ovog povlačenja 1. bataljona, vođena je u to vreme prepiska pa i istraga da li je bilo nužno da to učini, polazeći u toj prepisci od pogrešne pretpostavke da je neprijatelj na tom pravcu bio jak samo oko 600 vojnika. Međutim, situacija je bila takva da ovaj taktički usamljeni bataljon, sa svojih oko 150 boraca, ne bi mogao na dotadanjem položaju da spreči nastupanje neprijatelja u toku dana, a pogotovo u toku noći. Ovde nije reč samo o međusobnom odnosu snaga i nadmoćnosti neprijatelja, koji je inače bio znatno jači nego što se mislilo, već i o mestu i položaju ovog bataljona. Naime, sve naše jedinice koje su držale položaje zapadno od komunikacije bile su u toku dana odbačene i mrak ih je zatekao vrlo premorene i međusobno nepovezane, tako da nisu bile u mogućnosti da odmah, iste noći, organizovano napadnu bok neprijatelja koji je nastupao ka Konjicu.

*Neuspeo protivnapad 1. proleterske divizije
na pravcu Konjic — Sarajevo*

Da bi poboljšao situaciju na pravcu Sarajeva i obezbedio avizirani protivnapad 3. divizije na Konjic, štab 1. divizije je 22. februara u 13.30 časova izdao naređenje 1. i 3. brigadi za opšti napad na sarajevskom pravcu. Cilj je bio da se čvrsto zatvori pravac Sarajevo — Konjic i ovlada tom komunikacijom bar do u visini železničke stanice Raštelica. S obzirom na akcije susednih jedinica koje napadaju Konjic, ovo je trebalo da se izvrši noću 22/23. februara. Predviđeno je da 3. sandžačka brigada napada kao desna kolona istočno od drumu Dragočaj — Tarčin, opštim pravcem Dragočaj — Bradina — Vuković — Trzanj — Duranović — Osenik. Trebalo je da frontalno prema neprijatelju ostavi manje delove, a glavninom da proдре u neprijateljev bok i pozadinu i preseče mu odstup-

nicu i vezu sa Sarajevom. U isto vreme je 1. brigada trebalo da napada opštim pravcem Ivan-sedlo — Raštelica — Tarčin, zapadno od drumu Ivan-sedlo — Tarčin (zaključno sa drumom), sa zadatkom da likvidira neprijatelja u tim mestima i ovlada terenom u visini s. Raštelice, a po mogućstvu i Tarčinom.⁹⁰

Imajući u vidu uspeh neprijatelja u toku 22. februara i konkretno stanje naših jedinica, nije se moglo ostvariti dejstvo naše brigade kao celine u duhu izdatog naređenja. Još manje se mogla postići koordinacija njenog napada sa napadom 1. proleterske brigade.

Treća proleterska brigada napadala je u dve kolone: (dva bataljona) istočno od komunikacije, pravcem Brđani — Bradina — Mali Ivan, a drugom (jedan bataljon) zapadno od komunikacije pravcem: Vrbljani — Dragočaj — Jasen — Bradina. Desna kolona je sledećeg dana, 23. februara pre podne, uspela da stigne do Bradine. Međutim, dok su se delovi 3. brigade prebacivali sa zapadne strane drumu na istočnu, napad 1. proleterske i leve kolone 3. proleterske brigade već je bio završen i to neuspešno. Tako se desna kolona po danu našla prema neprijatelju u rejonu Bradine u situaciji ili da sama, izolovano od ostalih naših jedinica, izvrši dnevni napad na utvrđenog i brojno nadmoćnijeg neprijatelja, ili da odustane od tog napada. Jasno je bilo da izolovani napad bez iole povoljnih rezultata za naša dalja dejstva, ne bi bio koristan, pa se od toga odustalo.

Tako, nešto sticajem okolnosti, a više zbog opšteg napada neprijatelja u toku 22. februara na ovom pravcu, zatim zbog teških borbi čitavog tog dana i velike premorenosti naših jedinica, kao i zbog situacije koja je rezultirala iz tih borbi, ova akcija — zamišljena da se izvede ka Tarčinu sa svim bataljonima 1. i 3. brigade 1. divizije — izvođena je u vrlo nepovoljnoj situaciji, i to samo delom snaga. Može se reći da su od čitave 1. divizije, u neposrednom napadu bila upotrebljena svega dva bataljona 1. i jedan (5. bataljon) 3. brigade koji je dejstvovao zapadno od glavne komunikacije.

⁸³ Zbornik II/8, dok. 61 i 64.

Dejstva naših jedinica često su se odlikovala smelim upućivanjem pojedinih ešelona na šira prostranstva radi širih obuhvata dubokim prodorima, i to bez prethodnog izviđanja. Odluka za upućivanje pojedinih jedinica morala se najčešće donositi samo na osnovu pretpostavke, računajući sa iskustvom, snalažljivošću i hrabrošću našeg starešinskog i boračkog sastava. Tako je, radi napadnih dejstava na sarajevskom pravcu, 2. bataljon 3. proleterske brigade upućen na širi obuhvatni manevar, sa zadatkom da po prelasku glavne komunikacije i železničke pruge Brđani — Konjic izbije na plato Brvačke planine, odatle produži preko Volujaka i Trebulje prema neprijatelju u rejonu Malog Ivana. Ova marš-ruta, na onom delu jug — sever, vodila je uporedo sa glavnom komunikacijom Konjic — Ivan-sedlo, na 5 km vazdušne linije od nje i sa visinskom razlikom od 1.200 metara. Tako je ovaj bataljon morao da savlada teško prohodno zemljište i da zatim, bez ikakve veze sa nekom našom jedinicom na bilo kojem pravcu, krene po dubokom snegu na naporni i vrlo spori marš pustim planinskim predelom.

Posle viščasovnog vrlo teškog i iscrpljujućeg probijanja kroz Brvačku planinu, bataljonu je zapretila opasnost da se zaglavi u ogromnom snegu. U toku noćnog marša bataljonske izviđačke patrole su primetile u pravcu istoka veliki broj vatri i posle izviđanja ustanovile da su to jake četničke snage. Četnici su odmah počeli da se razvijaju u više kolona, od pravca s. Džepi i Preslice, tako da se 2. bataljon uskoro našao (pod komandom Ljubu Medenice) opkoljen sa tri strane na platou Crvenih stijena koji se vrlo oštro, gotovo okomito, spušta ka železničkoj pruzi Brđani — Ivan-sedlo. Borci 2. bataljona su bili prinuđeni da se, pružajući uzastopno žilav otpor, povlače ka samoj ivici Crvenih stijena. Na sreću, sasvim slučajno su pronašli jednu vododerinu kojom su nastavili povlačenje. Jedna četa u ulozi zaštitnice vodila je vrlo oštru borbu, a zatim je u zaštitnici ostalo šest puškomi-traljeskih odeljenja. Ljudi i konji su se spuštali, više klizali, niz strminu zahvaljujući dubokom snegu, u kome su nekako pronalazili oslonac. Poslednji delovi zaštitnice koji su omogućili bataljonu da se povuče, izginuli su. Ba-

taljon se dalje probio preko ceste, nešto severnije od s. Podorašca i stigao u s. Vrbljane 23. februara oko 21 čas.

Odsudne borbe na pravcu Ivan-sedlo — Konjic

Po izvršenom protivnapadu 3. proleterska brigada se, u toku 23. februara, postavila na položaje s obe strane komunikacije Ivan-Sedlo — Konjic i to: glavnina brigade (bez jednog bataljona) na položaje Dragočaj — Brđani — Podorašac — Vrbljani (u s. Dragočaj 5. bataljon, u s. Brđane 4. bataljon, a u s. Podorašac 2. bataljon) sa zadatkom da zatvori pravac Ivan-sedlo — Konjic, dok je 1. bataljon bio na položajima Homolje — Hum, sa zadatkom da sadejstvuje jedinicama 3. divizije u napadu na Konjic, obezbeđujući istovremeno pravac Konjic — Ivan-sedlo.⁹¹

Prva proleterska brigada se zadržala na položajima zapadno od Ivan-sedla.

Treća proleterska brigada posela je položaje s obe strane komunikacije sa većom dubinom borbenog rasporeda, a preduzela je i sve mere da se sa više stabilnosti obezbedi sarajevski pravac i neprijatelju ne dozvoli prodor ka Konjicu. Preduzete su i mere za uspešniju borbu protiv tenkova. Sada je 3. brigada činila frontalnu snagu, dok se 1. proleterska brigada postavila više bočno, za o'anzivno dejstvo na bok neprijatelja ukoliko napadne jedinice 3. proleterske (sandžačke) brigade.

U to vreme Konjic je sa severa i istoka bio pod snažnim pritiskom naše 3. divizije (5. i 10. brigade) koja ga je napadala i operisala na tom delu komunikacije. S druge strane, ni neprijatelj nije ostavljao konjički garnizon da se izolovano brani. On je na sarajevskom pravcu preduzeo dalja nastupanja ojačanim snagama radi prodora u Konjic.

Sledećih nekoliko dana vođene su danonoćne vrlo oštre borbe, naročito na položajima duž glavne komunikacije. Dok je ranije, u početnom periodu dejstava na sarajevskom pravcu, glavna težina pala na 1. proletersku

⁹¹ Jedinice su se prilikom posedanja položaja koristile uglavnom prirodnim zaklonima, bez posebnog ukopavanja i fortifikacijskog uređenja zemljišta.

brigadu, kasnije se, u taktičkom pogledu, prenela na 3. proletersku brigadu čije su se jedinice dobro taktički povezale, i po dubini i po frontu i odlučno borile, ne dozvoljavajući prodor neprijatelju u Konjic. U pogledu obezbeđenja desnog boka situacija se, posle povlačenja našeg 2. bataljona, pogoršala — neprijatelj nas je neprekidno uznemiravao iz rejonu Crvenih stijena.

Iako je neprijatelj, upućivanjem delova od Ivan-sedla u Konjic, oslabio svoju grupaciju na sarajevskom pravcu, ipak je, zahvaljujući avijaciji, artiljeriji i tenkovima, raspolagao sa dovoljno snaga za dalja napadna dejstva. Naše jedinice su se uspešno suprotstavljale brojno i tehnički nadmoćnijem neprijatelju koji je produžio napade, uz obilnu upotrebu avijacije i artiljerije i uvođenjem tenkova u borbu.

To i neprijatelj priznaje u svojim dokumentima, gde, pored ostalog, navodi:

Grupa »Anaker«: napad sa tenkovima u pravcu Konjica bio je zaustavljen južno od Dragočaja, radi prekida na cesti koji su bili pod neprijateljskom vatrom. Ojačanja poslata u Konjic nalaze se u zoni prekida južno od Dragočaja, u teškim borbama sa neprijateljskim jedinicama u jačini jednog bataljona, raspoređeni na uzvisinama s obe strane ceste.⁹²

»Glavnina grupe »Anaker« zauzela je u napadu Kraljevac 2 km j. z. od Ivan Sedla i izdržala je posle podne više žestokih protivnapada sa jugozapada.⁹³

U toku 24. februara neprijatelj je posle jake artiljerijske pripreme, oko 9 časova otpočeo napad duž glavne komunikacije i u pravcu sela Repovci — prema položajima 1. proleterske brigade. Međutim, naše jedinice su uspele da odbiju ovaj napad. Isto tako su delovi 3. brigade zaustavili i odbili snage neprijatelja koje su uz podršku tenkova krenule u susret svojim snagama koje su nastupale od Ivan-sedla.⁹⁴

Ponovni napad na Konjic koji je noću 24/25. februara, izvršila 3. divizija (4. i 5. crnogorska brigada) i 1. bataljon 3. proleterske (sandžačke) brigade, uz podršku haubičkog divizionu Vrhovnog štaba i dve čete tenkova, ostao je takođe bez uspeha.

⁹² Zbornik IV/10, dok. 289.

⁹³ Isto, dok. 290.

⁹⁴ Isto, dok. 173.

U toku noći 25. februara neprijatelj je, uvodeći u borbu i divizijsku rezervu (delove 750. pešadijskog puka),⁹⁵ produžio napad na položaje 3. brigade i to u dve kolone: jednom duž glavne komunikacije, uz podršku 4 tenka i sa delovima koji su napadali kosama istočno od glavne komunikacije, i drugom u pravcu s. Repovci. Brigada je ovaj napad odbila. Tom prilikom je uništila jedan tenk i primorala neprijateljsku pešadiju i ostale tenkove da se povuku.⁹⁶ Neprijateljska pešadija je u ovoj borbi pretrpela znatne gubitke. Međutim, u toku noći 25/26. februara, neprijateljska kolona koja je napadala istočno od glavnog drumu uspeła je da izbiје pred s. Brđane, gde se, zbog otpora 4. bataljona 3. brigade, morala zaustaviti.

Iste noći 25/26. februara ponovo je napadnut Konjic, s tim što su borbe produžene u toku dana 26. februara.

U međuvremenu neprijatelj je za dalje operacije predvideo 717. diviziju u rejonu G. Vakufa, a snage 718. divizije na sarajevskom pravcu. Podatke o dolasku novih neprijateljskih snaga na sarajevski pravac dobile su 1. i 3. brigada posle ponoći 25/26. februara. Prema tom obaveštenju, neprijatelj je nameravao da preduzme ofanzivu na pravcu Sarajevo — Mostar, i to glavnim snagama i uz podršku tenkova, artiljerije i minobacača, duž komunikacije. Njegova desna pobočnica imala je da izbiје Crnom rekom u pozadinu naših snaga koje su se nalazile u širem rejonu s. Repovci (delovi 1. divizije), a leva — ka Kalinoviku i Igmanu, da bi onemogućila pokret našim jedinicama ka Hercegovini i preko Bjelašnice dalje ka istoku.⁹⁷

Od 25. februara, snagama na sarajevskom pravcu komandovao je komandant 718. nemačke divizije. Ove snage, ojačane sa tri bataljona i drugim divizijskim delovima,⁹⁸ a podržane avijacijom, artiljerijom i tenkovima,

⁹⁵ Isto, dok. 289 i 293.

⁹⁶ Iz zaplenjenog dokumenta vidi se da je tenk koji je uništio 5. bataljon 3. brigade bio do 15. februara u Valjevu.

⁹⁷ Zbornik IV/10, dok. 148, 151, 160 i 1961.

⁹⁸ Kao pojačanje na sarajevski pravac su stigli: 1. bataljon 738. puka 718. divizije, koji je 19. februara unučen u Ilidžu, zatim bataljon 750. puka 718. divizije koji je smenio jedan batalion 749. puka 717. divizije na prostoru Travnik, Zenica, Vareš i verovatno jedan bataljon 7. pešadijskog puka (Zbornik IV/10, dok. 253, 301 i 302).

prelaze u toku 26. februara u odlučan napad. Razvile su se vrlo žestoke borbe. Neprijatelj je, oko 1 čas po ponoći 26. februara, pokušao da se sa 7 tenkova i pešadijom probije cestom i istočno od nje ka Konjicu. Uspeo je da se probije do Podorašca, gde su ga dočekale i odbacile zasede naše 3. proleterske brigade. Tom prilikom su mu oštetile 1 tenk, zaborile jednog i ubile oko 30 vojnika koje je uspeo da odvuče kamionima. Ovaj tenk je oštećen protivtenkovskim topom 37 mm 3. proleterske brigade.

O tim ostrim borbama na sarajevskom pravcu vidi se i iz neprijateljevih dokumenata. U njima se, pored ostalog, kaže kako otpor naših snaga na čitavom frontu i bokovima i dalje raste, kako su naše snage u toku noći nekoliko puta napadale uzvisinu Jasen i Kraljevac i da su ti napadi delom odbijeni »u borbama prsa u prsa«, da zbog pokreta naših snaga u poslednjih 12 časova, postoji bojazan da one uklješte grupu »Anaker« nastojeći da probiju borbeni raspored u pravcu severa." Dalje se u tim dokumentima za naše snage navodi: da su obustavile napade na Konjic, da na sektoru grupe »Anaker« naš otpor nije smanjen, da su uzvisine s obe strane ceste, južno od Dragočaja, čvrsto zaposlele naše snage koje raspolažu »sa mnogim mitraljezima i pt-topovima«. ¹⁰⁰ Tako je neprijatelj cenio ove borbe naše 3. brigade. Najzad, prema podacima iz njegovog izveštaja, Ivan-sedlo su branili dva ustaško-domobranska i jedan nemački bataljon koji je pojačan jednom baterijom.

Tako su, i pored znatno nadmoćnijeg neprijatelja, naši bataljoni uspevali da održe liniju fronta na potreb • nom udaljenju od konjičkog garnizona i da spreče neprijatelja da se uz pomoć tenkova probije komunikacijom Ivan-sedlo — Konjic. U to vreme cenilo se da su snage neprijatelja na sarajevskom pravcu približno jačine oko jedne posadne nemačke divizije (oko 5.000 vojnika).

Bataljoni 3. proleterske (sandžačke) brigade su u frontalnim borbama na položajima duž glavne komunikacije Ivan-sedlo — Konjic uspešno izvodili odbrambena dejstva. U to vreme su 1. i 3. brigada bile taktički vrlo

⁹⁹ Zbornik IV/10, dok. 299.

¹⁰⁰ Isto, dok. 301.

dobro postavljene i njihovo koordinirano dejstvo s fronta i bokova došlo je do punog izražaja.

A kad napad na Konjic, i pored niza uzastopnih pokušaja nije uspeo, kad se definitivno odustalo od daljeg napada na ovaj garnizon i jedinice 3. udarne divizije povukle sa odseka Konjica, tada se, po naređenju štaba 1. proleterske divizije, naša 3. proleterska brigada povukla sa svojih tadašnjih odbrambenih položaja. Štab 1. divizije dostavio je 27. februara u 9.30 časova o tome sledeće naređenje: »Napad na Konjic nije uspeo. Jedinice 3. divizije povlače se. Vrhovni štab naredio, da se svi delovi Sandžacke brigade odmah prebace zapadno od komunikacije. Ovo naređenje hitno izvršiti.«¹⁰¹ U vezi s tim naređenjem 3. proleterska brigada je, po padu mraka 27. februara, izvršila pokret u pravcu zapada, ka prostoriji Hasanovići — Barmiš — Ugošće — Kralupi, udaljenoj oko 6 km od glavne komunikacije. Pri tome je ostavila zaštitne delove prema neprijatelju u pravcu sela Vrbljani i ka Konjicu.

Odnos snaga u pojedinim karakterističnim situacijama na sarajevskom pravcu kretao* se: 20. februara — prema našoj 1. proleterskoj brigadi od oko 1.500 boraca, neprijatelj (7. nemački peš. puk, grupa »Anker« — 7. pp. bez jednog bataljona, i ustaški bataljon i druge jedinice) imao je ukupno oko 6.000 vojnika, ili 1:4 u korist neprijatelja; od 21. do 23. februara — prema našoj 1. proleterskoj diviziji (bez 3. krajiške brigade) oko 2.700, bile su iste neprijateljske snage ili 1:2, u korist neprijatelja; od 23. do 25. februara naših oko 2.700 (kao i 21—23) neprijateljskih 4.500 (oko 2 bat. manje) ili 1:1,6 u korist neprijatelja i od 25. do 23. februara prema naših 2.700 neprijatelj je imao oko 7.000 (još 3 nova bataljona i dr. delovi) ili 1:2,6 u njegovu korist.¹⁰²

¹⁰¹ Isto, dok. br. 144.

¹⁰² Da bi se bolje shvatila situacija na ovom pravcu, potrebno je navesti nekoliko karakterističnih podataka koji treba da budu uvek prisutni kada sagledavamo operaciju koja je izvođena u ovom vremenskom periodu. Naime, uobičajeno je da se manje-više upotrebljavaju samo formacijski nazivi naših i neprijateljskih jedinica (divizija, bataljon i si.) a da se pri tome često nema u vidu velika razlika u brojnom stanju, organizacijsko-formacijskoj strukturi, naoružanju i drugoj materijalno-tehničkoj opremljenosti ovih formacija jedne i druge strane. Tako je 1. proleterska divizija, računajući sve tri brigade i divizijske delove, po-

četkom 1943. godine brojala oko 3.700 ljudi, dok je neprijateljska 718. divizija imala oko 8.000 ljudi. Jačina svakog puka 718. divizije je po oko 3.000, a bataljona oko 800 ljudi, dok je celokupno brojno stanje 3. proleterske brigade iznosilo približno koliko jedan neprijateljski bataljon.

U ratnoj tehnici je postojala znatno veća razlika. Bataljoni neprijateljskih formacija raspolagali su sa oko 50 puškomitraljeza i mitraljeza, koliko je ukupno imala 3. proleterska brigada. Ako se pri tome ima u vidu i to da je neprijatelj svojim bataljonima normalno pridavao pojedine pukovske delove i borbena sredstva (ili ih je podržavao pukovskim snagama a pukove divizijskim delovima i avijacijom), onda se tek sagledava njihovo preimućstvo u pogledu naoružanja, brojnog stanja, ishrane, odeće i obuće i dr.

Na dan 15. februara 1943. godine brojno stanje i naoružanje jedinica 1. proleterske divizije bilo je: 1. brigada: 1.510 ljudi, 1.353 puške, 97 puškomitraljeza, 15 teških mitraljeza, 6 teških bacača, 6 lakih bacača, 1 top »pito« i 2 protivkolska topa; 3. sandžačka: 911 boraca, 851 pušaka, 41 puškomitraljeza, 12 teških mitraljeza, 4 teška bacača, 1 »pito« i 1 protivkolski top. 3. krajiška: 1.051 borac, 825 pušaka, 86 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza, 4 teška bacača, 1 »pito«, 1 pr. top; Divizijska artiljerija: 29 boraca, 29 pušaka, 1 brdski top; Sanitet i bolnička četa: 104 borca, 104 puške; Štab i Prateća četa štaba divizije: 54 borca, 58 pušaka i 3 puškomitraljeza. Svega na licu: 3.743 borca, 3.220 pušaka, 227 puškomitraljeza, 34 teška mitraljeza, 14 teških bacača, 6 lakih bacača, 1 brdski top, 3 topa »pito« i 4 protivkolska topa (Zbornik IV/10, dok. 85 i 98).

U to vreme je 718. nemačka pešadijska divizija u svom sastavu imala: Štab divizije sa motociklističkim vodom kurira; 738 i 750. pešadijski puk; 688. artiljerijski divizion (štab, tri baterije od po 4 topa 75 mm); Divizijske (prištapske) jedinice (pionirska četa i četa za vezu); Pozadinska služba: jedna kolona za dotur, divizijska intendantura, 1 poljska bolnica i 1 veterinarska četa.

Svaki puk je imao štab sa vodom za vezu i 3 bataljona (svaki bataljon štab i po 4 čete). Pored pušaka svaka četa je imala: 12 lakih mitraljeza, 1 laki minobacač 50 mm, 3 postolja za teški mitraljez (četvrta četa je imala 1 pt oruđe i 1 mb 80 mm), pored pušaka čete su imale i izvestan broj automata. Divizija je imala ukupno oko 8.000 ljudi (svaki puk približno oko 3.000, artiljerijski divizion oko 600. prištapske jedinice oko 600 i pozadinska služba oko 800 ljudi).

Posebno je bila izrazita razlika u pogledu snabdevanja raznim materijalno-tehničkim sredstvima, a naročito municijom. Dok je on raspolagao, tako reći neograničenim zalihama municije mi smo, sem izuzetnih slučajeva, imali veoma oskudne količine. Sem toga, neprijatelj je bio u preimućstvu i u pogledu artiljerije i avijacije. Za ovu operaciju Nemci su doveli i eskadrole sa strane na aerodrome Butmir kod Sarajeva i Zalužane kod Banja Luke, a učestvovali su i italijanske eskadrole sa aerodroma kod Mostara i dve domobranske eskadrole sa aerodroma Railovac kod Sarajeva, pored snaga sa ostalih aerodroma u Jugoslaviji i van nje.

U pogledu pešadijskog naoružanja možemo približno uzeti odnose koji su navedeni za ljudstvo. Međutim, u pogledu artiljerijskog naoružanja, tenkova i avijacije neprijatelj je imao apsolutnu i ogromnu prednost. Kao što je poznato, mi nismo imali ni jednoga aviona, a jedna od glavnih udarnih i vatrenih snaga u ovim operacijama neprijatelja bile su vazduhoplovne jedinice. Neprijatelj je prema potrebi angažovao vazduhoplovne jedinice od navedenih snaga koje je imao na raspolaganju na teritoriji Jugoslavije i van nje. Dnevno je upotrebljavao i do 39 aviona za borbene akcije samo na sarajevskom pravcu. Naprezanje jurišne avijacije je 2—3 izlaska po posadi. Sem toga, dobra i redovna ishrana neprijateljskih jedinica nije ni tada zatajila.

Iz ovih podataka se može u dobroj meri sagledati pod kakvim su uslovima naše jedinice na sarajevskom pravcu izvodile odbrambena i napadna dejstva.

Treba svestrano poznavati tadanju situaciju, da bismo mogli pravilno proceniti taktičke postupke naših jedinica, realno sagledati odluke i naređenja naših komandi i rezultate odgovarajućih borbenih dejstava. Dugotrajnije vođenje frontalnih borbi pod ovakvim uslovima nametalo je našim jedinicama izuzetno teške napore u sprovođenju odgovarajuće taktike. A odsudnija frontalna dejstva zahtevala su u isto vreme i veće žrtve, što je kroz duži period imalo ovu posledicu — ubrzano smanjivanje brojnog stanja naših jedinica, kao i postupno smanjivanje njihove borbene moći. Ovo tim pre što u toku ovih operacija nismo bili u mogućnosti da popunjavamo jedinice ljudstvom sa ove teritorije. Uz to nismo mogli da ih redovno snabdevali, pored ostalog, i zbog pasivnosti ovih krajeva. O svemu tome vidi se i iz mesečnog izveštaja štaba 1. proletrske divizije Vrhovnom štabu:

»U noćne akcije nismo mogli uvoditi veće snage, jedno zbog zamorenosti pojedinih bataljona, a drugo i najglavnije što su pripreme i prikupljanje za napad svedene samo na vreme po prestanku vazdušne aktivnosti, tj. noću te tako za samu akciju ostaje samo jedan deo noći koji je nedovoljan da se postignu povoljni ciljevi a dnevno produžavanje napada skoro je sasvim onemogućeno jakim dejstvom neprijateljske avijacije i artiljerije. Do

sada, zbog dejstva avijacije, jedinice nisu mogle dobijati na vreme hranu, zamenu na položajima, vršiti potrebne manevre. Sve se to moralo vršiti noću, tako da zbog toga i zbog čestih akcija borci danima nemaju odmora i sna.¹⁰³

Zaključak o borbama na pravcu Sarajevo — Konjic

Neprijatelj je za dejstva na sarajevskom pravcu upotrebio jake snage. U početku je imao dva ojačana puka, a u docnijim dejstvima ojačanu diviziju. Ove snage su bile podržane jačom artiljerijom, a naročito avijacijom. Odlučna prednost neprijatelja je bila i u tome što je raspolagao dovoljnim vazduhoplovnim snagama. On je iznendio naše snage na sarajevskom pravcu i brzinom dejstva i silinom udara. Koncentrišući vrlo brzo snage na ovaj pravac, uspeo je da ovlada Ivan-sedlom i da potom ubrzo ojača konjički garnizon. U to vreme ponovo je ojačao, novim snagama, svoju grupaciju na sarajevskom pravcu. Tako je raspolagao sa dovoljno snaga i za napadna dejstva na pravcu Ivan-sedlo — Konjic, i za uspešnu odbranu Konjica.

Naše snage bile su nedovoljne za stabilnije zatvaranje pravca Sarajevo — Konjic. Uz to oslabljena 1. proleterska divizija (bez 3. krajiške brigade) angažovana je počesno — po delovima: prvo glavnina 1. proleterske brigade, zatim cela 1. proleterska brigada, a docnije 1. i 3. proleterska brigada (bez jednog bataljona).

Cilj dejstva naših snaga na sarajevskom pravcu je bio borba za dobitak vremena. A za dužu uspešnu borbu trebalo je imati na raspolaganju veću prostoriju i po dubini i po frontu. To se u ovoj situaciji moglo obezbediti dubokim prodorom u pravcu Sarajeva, radi čega je trebalo odmah upotrebiti celu 1. proletersku, a čim stigne, i 3. proletersku brigadu. Pri tome bi se primenjivali danju elastična odbrana, a noću lokalni ili opšti napadi, kombinovani sa udarima na bokove, odnosno u pozadinu neprijateljskog borbenog poretka. A zemljište u zoni komunikacije Sarajevo — Ivan-sedlo je znatno povoljnije

⁸³ Zbornik II/8, dok.61 i 64.

za ovakav način dejstva od onog u zoni dela komunikacije Ivan-sedlo — Konjic. Međutim, 1. proleterska divizija je izgubila navedene prednosti onog momenta kada je neprijatelj ovladao rejonom Ivan-sedla, pošto se time znatno skratio operacijski pravac, i to na zemljištu nepovoljnijem za primenu naše taktike. Blizina Konjica nametala je odsudnu i aktivnu danonoćnu odbranu sa nepodeljenim snagama 1. i 3. brigade s obe strane komunikacije.

Dalja karakteristika je postavljanje dela snaga 1. proleterske divizije prema Sarajevu za defanzivno dejstvo, a istovremeno ofanzivno usmeravanje u pravcu Konjica. To se upravo sprovodilo kada je bila najpogodnija situacija da se stvore povoljni uslovi za dalja dejstva na ovom pravcu.

Prema tome, osnovni uzrok nepovoljnog razvoja situacije na sarajevskom pravcu leži u tome što date snage 1. proleterske divizije nisu bile upotrebljene za produžavanje operacijskog pravca ka Sarajevu, kako bi se time obezbedili svi neophodni uslovi za uspešno zatvaranje pravca Sarajevo — Konjic.

Inače, povoljniji odnos snaga, u brojnom i taktičkom pogledu, realizovan je tek počev od 23. februara, kada je 3. proleterska brigada činila frontalnu snagu (držala položaje s obe strane komunikacije Ivan-sedlo — Konjic), a 1. proleterska bočnu (postavljena tako da je mogla da napada bok neprijateljskih snaga koje su nastupale duž komunikacije Ivan-sedlo — Konjic). Međutim, neprijatelj je iskoristio momenat kada su gotovo sve snage 1. proleterske divizije (izuzev jedne čete 1. bataljona 3. brigade) bile postavljene na položaje zapadno od pomenute komunikacije i na onako lak način prošao jednom svojom kolonom za Konjic.

Za izvršenje planiranog opšteg protivnapada na sarajevskom pravcu, snage desne napadne kolone (3. brigade) bile su isuviše udaljene od polaznih položaja za napad, tako da 1. i 3. brigada nisu mogle da potpuno koordiniraju svoja dejstva po mestu i vremenu.

Treba još uzeti u obzir i činjenicu da su borbe na pravcu Sarajevo — Konjic vođene u situaciji kada bok naših snaga sa istočne strane nije bio obezbeđen (jedno-

slavno nismo imali snaga), a kada su komunikacijski pravci sa istoka ka Konjicu bili u rukama neprijatelja. Konjički garnizon nije bio izolovan sa svih strana.

Za napad na Konjic, našim snagama je stajalo* na raspolaganju svega osam dana: od 19. do 28. februara. Pošto od 19. do 22. februara uveče neprijateljski garnizon u Konjicu još nije bio ojačan, to je bio i najpovoljniji momenat za njegovo likvidiranje. Međutim, ovu povoljnost, kao što smo videli, nisu iskoristile naše jedinice koje su imale da zauzmu Konjic. U tome leži drugi osnovni uzrok onako nepovoljnog razvoja situacije na pravcu Sarajevo — Konjic.

Na sarajevskom pravcu su vođene borbe u osnovi frontalnog karaktera. One su bile vrlo uporne i nosile su često karakter odsudnosti, i to čitavo vreme protiv brojno i tehnički znatno nadmoćnijeg neprijatelja. Iako je situacija bila nepovoljna za jedinice 1. proleTERSke divizije, one su ipak prilagodile svoju taktiku prilikama i uspešno vodile frontalne borbe, zahvaljujući hrabrosti i ratnom iskustvu kao i velikom samopregoru našeg boračkog i starešinskog sastava.

I pored svih teškoća, snage 1. proleTERSke divizije (bez jedne brigade) ipak su sprečile nastupanje glavnih neprijateljskih snaga na pravcu Sarajevo — Konjic i stvorile vreme za dejstvo naših snaga u zoni Konjica, sve dok se definitivno nije odustalo od daljih napada na ovaj garnizon.

Protivudar kod Gornjeg Vakufa

Kada je, 27. februara, ojačana 718. nemačka divizija ušla u Konjic, 717. divizija je istog dana prodrla na greben planine Raduše, orijentišući se ka Prozorskoj kotlini, gde su bili ešeloni Centralne bolnice.¹¹⁹ Situacija je bila veoma nepovoljna: prvi pokušaj prodora naših glavnih snaga preko Neretve u pravcu istoka nije uspeo, sa zapada su napredovale u prvoj liniji jake neprijateljske snage, a iza njih, u nešto većoj dubini, nastupale su tačke jače formacije neprijatelja.

¹¹⁹ Zbornik II/8, dok. 169.

Narednih dana situacija se još više pogoršala. Predveče 28. februara, na pravcu G. Vakuf — Prozor, neprijateljske jake snage neposredno su ugrozile Centralnu bolnicu kod Prozora i Šćita. Zbog toga je Vrhovni štab istog dana doneo odluku da glavnim snagama izvrši protivudar ka Gornjem Vakufu, razbije najopasniju neprijateljsku grupaciju i na taj način spase ranjenike, a zatim da se odmah prebaci preko Neretve kod Jablanice. U vezi s tim Vrhovni štab je naredio da protivudar izvrše 1. proleterska divizija, 2. proleterska divizija (bez 2. dalmatinske brigade), 7. banijska divizija i 1. dalmatinska brigada 3. divizije.

Treća proleterska (sandžačka) brigada je, 1. marta po padu mraka, krenula ka G. Vakufu pravcem Grabovci — Višnjevica — Solakova Kula. Savlađujući vrlo ispresecano zemljište, prešla je r. Neretvicu i početkom marta razmestila se po prostoriji Solakova Kula, Parsovići.¹⁰⁵ Mada je udaljenost do prvog marševskog cilja iznosila oko 13 km (mereno po karti), trebalo je, s obzirom na karakter zemljišta, oko 12 sati marša, odnosno za savlađivanje ove marš-rute trebalo je gotovo četiri puta više vremena nego na ravničastom zemljištu. Posle kratkog odmora brigada je, 2. marta, produžila po danu pravcem Solakova Kula — Vratna gora — Bukva — Uzdol, izložena stalnom i snažnom dejstvu neprijateljske avijacije. Cilj marša je bio da se na prostoru blizu Prozora (Uzdol, Kranjčići, Duge) stigne najkasnije istog dana uveče. Dužina marša iznosila je 11 km po karti, za koji je zbog ispresecanosti zemljišta i neprestanog dejstva neprijateljske avijacije bilo potrebno oko 11 časova.¹⁰⁶

Vrhovni štab je 2. marta naredio telefonom štabu 1. divizije da se sa 1. i 3. proleterskom brigadom odmah prebaci na prostoriju: s. Zastinje, Mačkara, Valice, Cvrče, Pridvorci i Ljubunci (kod izvornog dela rečice Drogućine

¹⁰⁵ Zbornik IV/11, dok. 1, 3, 10.

¹⁰⁶ pošto na zemljištu ovakvog karaktera ima nagiba preko 10°, na svakih 300—400 m penjanja, odnosno 500 m spuštanja, treba dodati jedan sat više, i još 1/3 vremena dodati za noćni marš. Orijentaciono, za savlađivanje marš-rute na ovakvom zemljištu potrebno je četiri puta više vremena u odnosu na proračune merene po karti, imajući kod dnevnog marša u vidu i uticaj avijacije.

i u međuprostor ove rečice i Vrbasa) i da smeni delove 1. dalmatinske brigade koja je zatvarala pravac od G. Vakufa ka Mejniku. Pokret je morao početi najkasnije 3. marta u 5 časova. Upravo 3. proleterska brigada trebalo je da smeni delove 1. dalmatinske na prostorijski kod izvornog dela Drogućina i da bude spremna da zatvori pravac od G. Vakufa ka Mejniku, dok je 1. proleterska brigada imala da izbije u isto vreme na prostorijski severno od rejonu razmeštaja 3. brigade, s tim da bude spremna za bočni udar na neprijatelja ako bi produžio nastupanje ka jugu u pravcu položaja 3. brigade.

Brigade su i u toku noći 2/3. marta produžile marš do prostorijske Mejnik — Ljubunci koja je udaljena od dotadanjeg razmeštaja oko 8 km (po karti). Za to joj je bilo potrebno oko 8 sati marša. U toku 3. marta nastavljen je pokret i po danu, a to je značilo preći novih 10 km (mereno po karti), zašto je bilo potrebno' oko 10 sati marša. Marš je produžen i u toku noći 3/4. marta sve do napada,

S obzirom na karakter zemljišta, 1. proleterskoj diviziji je, da bi prešla oko 50 km vazdušne linije od prostorijske iz zone Neretve do rejonu G. Vakufa, trebalo oko 50 časova. A 3. brigadi su za izvršenje ovog marša ukupno stajali na raspolaganju jedna noć i dva dana, odnosno 60 časova. Prema tome, od ovih 60 časova, brigada je marševala oko 50 časova i odmah prešla u napad. Za sve ovo vreme neprijateljska avijacija je vrlo često nadletala njenu marševsku kolonu, bombardovanjem i mitraljiranjem nanosila joj gubitke i još više otežavala pokret. Vreme je bilo vrlo lepo i pogodno za dejstvo avijacije. No, i pored svih teškoća, brigada je izvršila marš u duhu naređenja.

U toku ovog marša Vrhovni komandant je, 3. marta pre podne, izdao pismenu zapovest glavnim snagama Glavne operativne grupe za protivudar kod G. Vakufa. U duhu toga, štab 1. proleterske divizije odredio je 3. proleterskoj brigadi pravac napada: s. Žastinje — s. Seferovići — s. Mračaj — s. Dobrošin — k. 749 — s. Zvižde — G. Vakuf. Desno od nje naredio je da napada 1. proleterska brigada pravcem: s. Mačkara — Sedlo — Bareće — Skarino brdo — S. Seoci — sev. od s. Zdrimci, ispod

Oštrog vrata (k. 1195) — s. Vrsi — iznad s. Bistrica, sa zadatkom da obuhvatnim pokretom olakša i, po potrebi, bočnim dejstvom aktivno potpomogne nastupanje 3. brigade i onemogućiti neprijatelju izvlačenje na sever preko Sarajvilića. Levo od 3. brigade, preko Crnog vrha (u zoni između drumova Makljen — G. Vakuf i r. Vrbas), napadala je 1. dalmatinska brigada.¹⁰⁷

Od 1. dalmatinske brigade dobiveni su u toku pokreta podaci da drži položaje Crni vrh — Voljevac i da neprijatelj od G. Vakufa nadire prema Prozoru u tri kolone: desnom pravcem Baloč — Vilića gumno, srednjom pravcem G. Vakuf — Pidriš i levom glavnim drumom preko Crnog vrha. Od štaba 1. proleterske divizije obavešteni smo: da je 2. marta izjutra neprijatelj nastavio napad i to najjači u pravcu desnog krila naših snaga koje su u to vreme vodile borbu; da je donekle uspeo da potisne 1. dalmatinsku brigadu i da su se tog dana oko podne pojavili neprijateljski tenkovi kod s. Trlice.¹⁰⁸

U toku 3. marta nisu dobijeni novi podaci o situaciji kod Gornjeg Vakufa.

Bilo je potrebno dublje izviđanje u pravcu neprijatelja, uz istovremenu spremnost brigade za borbu u susretu kako mu se ne bi dozvolio proboj dalje ka jugu.¹⁰¹¹ Međutim, 3. brigada nije imala vremena da sačeka podatke od izviđačkih organa već je bila prinuđena da izviđa u pokretu. Naime, morala se tačno držati zadatka, produžiti marš određenim pravcem i stupiti u borbu sa neprijateljem kada na njega u datoj zoni naiđe.

Za napad su se mogla koristiti u užem smislu dva taktička pravca: od Seferovića preko Dobrošina u pravcu s. Zdrimci i dalje ka G. Vakufu, i drugi koji je vodio od Seferovića preko Mračaja i Dobrošina ka Orlišću i Babi i izbijao na glavnu komunikaciju Prozor — G. Vakuf, na deonici u kanjonu Vrbasa.

Bataljoni 3. brigade dobili su sledeće zadatke:

— 4. bataljon da napada pravcem Dobrošin — Zdrimci i po ovladavanju s. Zdrimci da produži napad u pravcu G. Vakufa;

¹⁰⁷ Zbornik IV/11, dok. 13.

¹⁰⁸ Isto, dok. 11 i 14.

¹⁰⁹ Isto, dok. 14.

— 1. bataljon da nastupa pravcem Dobrošin — Baba, a po ovladavanju rejonom Babe produžava napad tako da delom snaga preseče glavnu komunikaciju u visini Babe, a drugim da produži dejstvo ka G. Vakufu;

— 2. bataljon da napada pravcem Dobrošin — Orlišće (k. 915) a po zauzeću Orlišća da produži dejstvo- ka Babi i dalje ka G. Vakufu;

— 5. bataljon je ostavljen u brigadnoj rezervi u rejonu sela Dobrošin.

U toku noći 4. bataljon je iznenada upao u neprijateljski logor južno od s. Ždrimci, proterao neprijatelja i zaplenio 2 topa.¹¹⁰ Posle svanuća bataljon je ostavio puškomitralješka odeljenja na prednjim položajima, dok je glavnina, radi zaštite od dejstva neprijateljske artiljerije i avijacije, zauzela rastresitiji raspored.

I 1. bataljon je u toku noći iznenadio i likvidirao neprijateljske predstraže (delove ustaških jedinica koji su obezbeđivali glavnu komunikaciju). On se posle svanuća našao na položajima u pravcu Babe gde je neprijatelj držao svoje delove. Neprijatelj je sa istih položaja dejstvovao artiljerijom i avijacijom i po 4. i po 1. bataljonu.

Jedna četa 2. bataljona je, oko ponoći 3/4. marta, napala Orlišće ali je, pretrpevši gubitke, odstupila ka glavnini bataljona između Surdupa i Babe. Bataljon nije iskoristio mogućnost da jačim snagama ponovo napadne Orlišće pre svanuća.

Osetivši se ugroženim na odseku gde je napadala 3. proleterska brigada, neprijatelj je vrlo brzo reagovao jakim koncentracijom artiljerijske vatre. U toku čitavog dana, 4. marta, snažno- je tukao položaje 3. brigade i artiljerijom i avijacijom. Ova dejstva su prosto prikovala naše bataljone na položajima.

O tim borbama na sektoru napada 3. brigade neprijatelj u svojim izveštajima, pored ostalog, kaže: da je u toku noći jako napadnuto njegovo levo krilo sa jugoistoka i istoka i da se povuklo na liniju k. 900 — Orlišće — k. 909: da je u toku i napad sa istoka u pravcu G. Vakufa, kao i da su upotrebijene sve rezerve. Dalje se govori o svojim snagama da su napredovale prema Prozoru

¹¹⁰ Isto, dok. 316.

sve do 4. februara, kada su oko 1 sat »partizani« probili i razbili njihovo levo krilo kod s. Dobrošina, 5 km jugoistočno od G. Vakufa.¹¹¹

S obzirom na borbe koje su u to vreme vođene na pravcima 1. proleterske i 1. dalmatinske brigade, a radi produžavanja napada i snažnog pritiska na neprijatelja koji se nalazio u zoni glavne komunikacije Trlica — G. Vakuf, štab 3. brigade je, 4. marta pre podne, odlučio da se ponovo napadne i zauzme Orlišće koje je u toj situaciji predstavljalo najosetljiviji deo utvrđenog položaja neprijatelja. Cilj ovog napada bio je da se neprijatelj primora da ubrza odstupanje ka G. Vakufu i tako se stvori povoljnija situacija u celoj zoni napada 1. proleterske divizije. Očigledno, stvorena je takva situacija koja je neminovno nalagala da 3. brigada produži napad i u toku dana, bez obzira na velike žrtve koje su se morale podneti. Neprijatelj je već bio organizovao položaj i uz masovnu i snažnu podršku artiljerije i avijacije odlučno se branio. Napad na tako utvrđenog neprijatelja u rejonu Orlišća, i to usred bela dana, izvršio je 5. bataljon, uz podršku samo jednog brdskog topa i minobacača 2. bataljona. Pošto su podišle na jurišno odstojanje, čete su, uz kraću vatrenu pripremu, krenule na juriš. Međutim, neprijatelj ih je dočekao vrlo dobro pripremljenom vatrom. Čete su uspele da se privuku vrlo blizu neprijatelju i da upotrebe ručne bombe, ali su u tom izvanredno snažnom napadu pretrpele teške gubitke u mrtvima i ranjenima (preko 20 boraca i rukovodilaca izbačeno iz stroja). Sudar je bio tako silovit da su se snage formalno odbile jedna od druge — jednovremeno su se povukli i naš 5. bataljon i neprijateljski delovi iz prednjih rovova. Napad je prekinut, a dobar deo naših boraca upotrebljen je za iznošenje ranjenih sa bojišta.

Po završenoj borbi kod Orlišća, jedinice brigade pripremle su se za napad naredne noći.

U vezi sa radiogramom Vrhovnog štaba koji glasi: -Naši su izbili na Tihomišlje. Vaša 1. divizija mora da požuri i izbiye severno od Vakufa kako nam neprijatelj ne bi umakao . . .« štab 1. divizije je, još oko 10 časova

¹¹¹ Isto, dok. 177 i 316.

4. marta, naredio 1. brigadi da izbije severno od G. Vakufa na liniju s. Krupa — r. Bistrica — s. Sarajvilić. U isto vreme 3. brigada je dobila dopunski zadatak da se orijentiše ka severoistoku od Vakufa i poveže sa 1. proleterskom brigadom.

U toku noći 4/5. marta 3. brigada je nastavila napad i njeni delovi su u zoru izbili na položaje pema Babi i k. 749 koji su bili neposredno iznad Vakufskog polja. Njen 5. bataljon koji je već bio desetkovan, napao je ponovo u toku noći Orlišće, ali je neprijatelj po padu mraka već bio odstupio. O stanju na frontu svoje 717. divizije neprijatelj, pored ostalog, izveštava: »Trajno jak pritisak neprijatelja na front i u bok divizije. Južni front povučen unazad. Divizijsko komandno mesto Podgrađe. Namera: izdržati dok ne stigne rasterećenje od strane 369. divizije«.¹¹²

Bataljoni 3. brigade uspeali su da, pre podne 5. marta, izbiju na položaje neposredno iznad Vakufskog polja. Neprijatelj je, pružajući jak otpor, odstupao postepeno preko tog polja ka Vakufu. Povremeno je preduzimao i kraće protivnapade, uz podršku tenkova. Ovog dana oko podne 1. proleterska brigada je vodila borbe na liniji: Vrsi — Krupa — Bistrica — Sarajvilić, dok je 3. brigada produžila napad na sam Gornji Vakuf. U 16.10 časova štab i. divizije naređuje:

»I pored toga što je ljudstvo umorno, neprijatelj se mora udariti, bez obzira da li neko sa leve strane Vrbasa zatvara drum, jer ako se ova prilika propusti — tj. dok se neprijatelj izvlači sa komorama i kamionima — moraćemo ići na Bugojno pod mnogo težim uslovima.«¹¹³

O borbama vođenim u toku 5. marta, u neprijateljevom dokumentu stoji da naši nastavljaju jak pritisak s obe strane drumu G. Vakuf — Bugojno i da se njegova divizija povukla na podesniji odbrambeni položaj, na liniju Jagnjid — Podgrađe — Bistrica.¹¹⁴

U 20 časova 5. marta naređeno je da se 1. brigada zadrži na dostignutim položajima. Iste noći 2. bataljon

¹¹² Isto, dok. 189.

¹¹³ Isto, dok. 25.

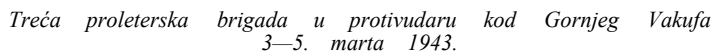
¹¹⁴ Isto, dok. 182 i 190.

3. brigade prebacuje se na levu obalu Vrbasa i preko Mačkovca stiže u s. Mračaj, gde smenjuje delove 4. proleterske (crnogorske) brigade.

Može se reći da su borbe koje su 3. proleterska (sandžačka) brigada i druge jedinice vodile, kao i sama pojava 3. brigade na ovako osetljivom pravcu koji je neposredno izvodio na jedinu komunikaciju kojom je neprijatelj raspolagao u zoni svojih operacija, doprinele operativnoj nestabilnosti čitavog njegovog borbenog poretka i znatno uticali na lomljenje njegove volje. Odlučno dejstvo ka Orlišću, zatim napadi u rejonu s. Zdrimci i Babe uticali su da neprijatelj, s jedne strane, pojačava svoje obezbeđenje duž levoga boka, a sa druge, da snage iz dubine svoje odbrane ne upotrebljava za aktivna dejstva, što bi inače normalno učinio, već za pojačavanje odbrane ugroženog odseka. Prema tome, neprijatelj je bio prisiljen da pojača dubinu svoje odbrane, a time istovremeno da slabi snage prvog ešelona, zbog čega je u ovoj situaciji postepeno gubio nadu u mogućnost stabilizovanja fronta na prostoriji južno od G. Vakufa, odnosno u širem rejonu ovog garnizona. Međutim, stoji i činjenica da je 3. proleterska brigada mogla uspešnije izvršiti postavljeni zadatak, da je još u toku noći 3/4. marta organizovanje i sa više snaga napala Orlišće i Babu, zauzela ih i narednog dana (4. marta) produžila u pravcu G. Vakufa, i to sa istom odlučnošću i smelošću kao što je to učinio 5. bataljon za vreme napada na Orlišće i 4. bataljon prilikom napada na s. Zdrimci, 3/4. marta, gde je razbio neprijatelja i zaplenio 2 topa. Ovo bi bilo još efikasnije da je i 1. proleterska brigada energično prodrla prema Sarajviliću, a za to su, i pored teškog terena, postojali uslovi.

Ova naša velika i brza operacija prema G. Vakufu ponovo je pokazala visok moral i borbenu sposobnost naših jedinica. Čvrsta rešenost i odlučnost da se sačuva prostorija na kojoj se nalazila Centralna bolnica, naših preko 4000 ranjenika i bolesnika, predstavljale su jedan od osnovnih elemenata za ovako požrtvovano angažovanje i uspešno izvršenje zadatka. U toku napada trebalo je grudima otvarati put i izvršiti niz snažnih juriša i naleta, po noći i po danu, i to na neprijatelja koji je na svakom pravcu bio brojno jači, sa daleko nadmoćnijom i razno-

U toku ovog manevra naš komandni kadar ispoljio je veliko iskustvo i ličnu i komandantsku hrabrost. Odluka da se sa istoka prebace glavne naše snage na zapad, zamisao ovog poduhvata, izbor momenta, broj jedinica određenih za protivudar, svi ovi elementi — svaki pona-

osob i svi zajedno — pravilno su postavljeni i međusobno dobro koordinirani, tako da su pružili solidnu osnovu za izvršenje ovako velikog i složenog zadatka.

*Brigada u zaštitnici Glavne operativne grupe
na pravcu G. Vakuf — Ostrožac*

Borbe od G. Vakufa do Prozora

U toku protivudara naših snaga neprijatelj je odbačen na prostoriju G. Vakufa i Bugojna, sa prednjim krajem na liniji Galečnica — Podgrađe — Bistrica. Dubina odbrambene zone zahvatila je relativno uzan pojas duž glavnog drumu Podgrađe — Gračanica. Neke njegove komande i delovi snaga prebačeni su tada u Bugojno. Tako se u ovoj zoni našlo sabijeno nekoliko neprijateljskih pukova sa raznim ojačanjima.

Situacija kod naših snaga na odseku G. Vakufa ubrzo se promenila. Već 5. marta u 24 časa štab 3. brigade je obavešten da se, u duhu nove odluke Vrhovnog štaba za prebacivanje glavnih snaga sa fronta od G. Vakufa ka Neretvi, 1. proleterskoj diviziji postavlja zadatak da obrazuje opštu zaštitnicu i zatvara pravac: G. Vakuf — Prozor — Rama — Jablanica. »Marševaćete širim frontom«, stajalo je, pored ostalog, u naređenju, »zatvarajući pravac G. Vakuf — Prozor i G. Vakuf — s. Mejn timer — s. Duge. Vi ćete marševati pozadi začelja ranjenika«.¹¹⁵

U vezi sa ovim, 3. proleterska brigada je dobila zadatak da između Vrbasa i drumu G. Vakuf — Prozor zatvara pravce koji od G. Vakufa izvode ka jugoistoku, odnosno ka Prozoru. Time je brigadi ostalo malo vremena za predah, jer je neprijatelj odmah uočio da se veći deo naših snaga skida sa vakufskog fronta i upućuje u pravcu Neretve.¹¹⁶ U početnom periodu odbrambenih borbi, des-

¹¹⁵ Zbornik II/8, dok. 131.

i« Tako u jednom dokumentu 717. divizije, pored ostalog stoji: »Izgleda da se neprijatelj povlači u pravcu 718. divizije. Namera i napad pravcem Prozora«. (Zbornik IV/11, dok. 198).

no od naše 3. nalazila se 1. proleterska, a levo 3. krajiška brigada.

Već u toku 6. marta neprijatelj je sa nekoliko tenkova izvršio prodor na drumu pravcem G. Vakuf i dalje uz Vrbas. Istog dana je 1. proleterska brigada upućena ka Neretvi na nov zadatak, zbog čega je naša 3. proleterska brigada preuzela i njene zadatke, zatvarajući tako sve pravce (istočno od drumu Prozor — G. Vakuf) koji su od G. Vakufa vodili ka jugu i jugoistoku.

Dubina odbrambene zone od G. Vakufa do Prozora iznosila je oko 12 km (mereno po karti), a širina do 8 km. U ovoj zoni se protežu tri glavna pravca: Zdrimce — Seoci — Seferovići — Zastinje — Cvrče — Lisac (tt 1347), zatim: Orlišće — Dobrošin — Mračaj — Voljevac — Mejn — Ljubunci i treći: Baba — Karamustafić — Crni vrh — Debelo Brdo — G. Blace.

U početnom odbrambenom rasporedu, prednji delovi 3. brigade nalazili su se neposredno južno od G. Vakufa, a na k. 703 iznad Karamustafića bio je postavljen njen protivkolski vod. Zamisao je bila da na svakom od navedena tri pravca dejstvuje po jedan bataljon, s tim što bi se 4. bataljon rasporedio u dubini, kako bi se, prema potrebi, angažovao bilo u protivnapadu, bilo radi prihvata najugroženijih bataljona posedanjem pogodnog položaja u dubini[^]

Neprijatelj je 7. marta prešao u opšte nastupanje i jednom oklopnom grupom ušao u G. Vakuf koji naše jedinice nisu neposredno branile. Kad je njegova tenkovska kolona koja se kretala glavnim drumom od G. Vakufa ka Prozoru, izbila na raskrsnicu puteva kod Karamustafića, protivkolski vod 3. brigade je uništio jedan tenk, a jedan onesposobio.¹¹⁷ U svom izveštaju za 8. mart neprijatelj navodi da je tog dana (8. marta) njegova divizija krenula u napad na Prozor, da je 202. tenkovski bataljon bez otpora zauzeo G. Vakuf, ali da se na prevoju 3 km južno od G. Vakufa nalazi jači neprijatelj sa pt-topovima.¹¹⁸

¹¹⁷ Zbornik IV/1, dok. 199.

¹¹⁸ Isto, dok. 206 i 207.

Neprijatelj je organizovao napad u tri kolone: srednja u zoni glavnog drumca G. Vakuf — Prozor, desna preko Karaulice i Vilića gumna, a leva u zoni gornjeg toka Vrbasa. U toku 8. marta malo je napredovao, ali je sutradan, 9. marta, duboko prodro u zonu odbrane 3. krajiške brigade i preko Vilića gumna izbio na Debeli breg (oko 3 km severno od Prozora). Pošto je istovremeno izvršio manevar i od Vukovskog, 3. krajiška brigada se povukla ka Prozoru.

Na pravcu naše brigade neprijatelj je tada postigao vrlo mali uspeh — izbio je pred Crni vrh (tt 1206). U takvoj situaciji, a posebno zbog stanja kod s. Rumboci i Vilića gumna, gde je postojala mogućnost da neprijatelj još istog dana (10. marta) ovlada Sčićom, Vrhovni komandant je 10. marta u 3.25 časova izdao naređenje da se desno krilo 1. divizije povuče više nazad, kako ne bi bilo odsečeno od glavne komunikacije Prozor — Rama.¹¹⁹ Tako je 10. marta, zbog situacije zapadno od glavnog drumca Prozor — G. Vakuf, naša 3. proleterska (sandžačka) morala da napusti veliki deo prostora bez jače borbe.

Neprijatelj je tog dana izbio: 749. pukom na prostoriju Makljen — Prozor, 738. pukom u zonu Duge, a 737. pukom u Voljevac. Njegova dva puka su, kao što se vidi, dejstvovala u zoni 3. proleterske brigade.

O borbama iz tog perioda u mesečnom izveštaju štaba 1. proleterske divizije stoji:

»Zadatak je bio da se zatvori pravac G. Vakuf — Prozor u cilju zaštite evakuacije Centralne bolnice u pravcu Prozora i dalje niz r. Ramu ka Neretvi. Postupak je bio, da se 3. Sandžačka brigada koja je postavljena istočno od ceste Prozor — G. Vakuf, upotrebi za zatvaranje pravaca u toj zoni, a 3. krajiška brigada da se upotrebi za zatvaranje pravaca zapadno od nje. Neprijatelj je otpočeo prodor ka G. Vakufu i dalje ka Prozoru. U toku žestokih borbi neprijatelju su naneti veliki gubici. 3. brigada je uništila jedan, a onespobila još jedan neprijateljski tenk. U toku 9. marta neprijatelj je uspeo da pred mrak izbije na Vilića gumno. Zbog ovoga, a naročito zbog dubokog neprijateljskog prodora od pravca Vukovskog, 3. krajiška brigada povukla se ka Prozoru, a 3. Sandžačka brigada se zadržala na Crnom vrhu, tj. na sektoru između ceste Prozor — G. Vakuf i r. Vrbas«. Dalje, pri oceni izvršenja zadatka, štab divizije navodi: »Zadatak je izvršen —

¹¹⁹ Zbornik II/8, dok. 169.

omogućeno izvlačenje ranjenika sa terena oko Prozora. Rad jedinica bio je dobar, a takođe i držanje boraca koji su izdržali u stalnim borbama često bombardovanje, neredovnu ishranu, noćivanje po položajima na snegu».¹²⁰

Borbe na pravcu Prozor — Ostrožac

Zona dejstva 3. proleterske brigade, dubine oko 18 km, a širine preko 12 km (mereno po karti), protezala se istočno od Prozora i r. Rame. Zemljište je jako ispresecano, a na pojedinim odsecima su pravi kanjoni. U ovoj zoni karakteristični su pravci: Lisac — Solakova Kula — Seonica; Uzdol — Studena planina — Čelinska planina — Podhum — Ostrožac i Ošljani — Klek — Kučani — Rajan klek — Bokševica planina — Dobrogošće.

Zamišljeno je da se na navedenim pravcima vodi manevarska odbrana, tj. da se na pogodnim položajima pruža što jači otpor, a međuprostori brane manjim delovima i vatrom pešadijskog naoružanja. Tako bi se neprijatelju sprečio prodor i primorao da razvije svoje snage. Daljina otvaranja vatre zavisila je od zemljišta i načina nastupanja neprijatelja.

Pošto je zauzeo Prozor, neprijatelj je odmah produžio jednom kolonom u pravcu s. Duge, a drugom preko s. Mejnika. Došlo je do oštarih borbi kod Troglava jugoistočno od Prozora, gde su delovi 3. proleterske brigade pružali jači otpor, vršeći povremeno i lokalne protivnapade.

Neprijateljska 717. divizija prebacila je težište na svoje levo krilo, odnosno ka centru borbenog poretka naše 3. proleterske brigade, da se što pre spoji sa 718. divizijom koja je dejstvovala od Konjica ka zapadu. Spajanje je trebalo da bude negde po prelasku Neretvice u rejonu Seonice, oko 8 km severno od Ostrošca. U to vreme 3. krajiška brigada se nalazila na pravcu koji se južno od Prozora proteže ka Rami i dolini Doljanke. Koristeći se slabom vezom između unutarnjih krila naše 3. sandžačke i 3. krajiške brigade, neprijatelj je 12. marta uspeo da dolinom Rame, preko Gračanice, prodre jednom kolonom ka Kleku i tako izmaneuvreje vrlo dobre položaje koje je

¹²⁰ Zbornik IV/12, dok. 140.

posela naša brigada na južnoj obali r. Volujčice.¹²¹ Time je uspeo da posle zauzimanja Prozora i izbijanja na prostoru jugoistočno od Prozora, u toku naredna dva dana prodre ka jugoistoku oko 7 km vazdušne linije.

U to vreme bataljoni naše 3. proleterske brigade vodili su teške borbe u rejonu Solakove Kule, u zoni Studene planine i kod Kleka. Trebalo je i dalje uporno, bez obzira na žrtve, nastaviti borbu da bi se dobilo neophodno vreme za prebacivanje ranjenika i svih jedinica preko Neretve.

U izveštaju za 13. mart, neprijatelj o stanju kod 717. divizije kaže da su terenske teškoće, razoreni mostovi kod Rame severozapadno od Gračanice, kao i umešno vođenje borbe naših zaštitnica usporavali napredovanje 717. divizije koja je tog dana doprla na liniju: Ulovine (955) — Parcani — k. 649 — Kute.¹²²

U tom periodu jedan puk 717. divizije produžava nadiranje dolinom r. Rame, izbijajući oko 3 km južno od Gračanice, a glavnina divizije napreduje glavnim pravcem preko Kučana ka Seonici. Znači, nastaje situacija kada je gotovo čitava 717. divizija (bez manjih delova jednog puka) usmerila nastupanje u zonu dejstva naše 3. proleterske brigade. U to vreme jake neprijateljske snage približavale su se sa severozapada velikoj okuci Neretve. »

Na ovom jako ispresecanom zemljištu jedan bataljon naše brigade uspešno se suprotstavljao neprijateljskom puku gotovo punog formacijskog sastava. To potvrđuju i Nemci u izveštaju o stanju 717. divizije, gde, pored ostalog, kažu:

»Neprijatelj se pred divizijom ponovo ugnjezdio sa zaštitnicama na zasad utvrđenim položajima. Desno krilo divizije uz velike terenske teškoće napredovalo do na 3 km južno od Gračanice.«¹²³ Zatim, dalje kaže: »Slabe neprijateljske snage, boreći se žilavo, povlače se prema jugu i jugoistoku. Verovatno se bore da bi dobile vremena za transport ranjenika .. ,«¹²⁴

¹²¹ Isto, dok. 218.

¹²² Isto, dok. 221 i 222.

¹²³ Isto, dok. 227.

¹²⁴ Isto, dok. 228.

Nemci su svojim centrom izbili prema Rajan Kleku, a levim kod Solakove Kule, 2 km od gornjeg toka r. Neretvice. S obzirom na približavanje snaga sa istoka i na dosta ubrzano prodiranje neprijateljskih jačih formacija sa severozapada, radi izbijanja u zonu velike okuke Neretve, nastala je složena situacija. Naša brigada se sa 3. krajiškom našla na vrlo uskoj prostoriji pred kanjonom Neretve, prema neprijatelju koji nastupa sa istoka, severa i zapada.

Nemačka 369. divizija hitala je ka jugoistoku da uspostavi vezu sa desnim krilom 717. divizije južno od Gračanice, dok je 718. nastupala postepeno sa istoka, da uspostavi vezu sa 717. divizijom koja je ulagala krajnje napore da glavnim snagama što pre potisne našu brigadu i spoji se u zoni r. Neretvice sa 718. divizijom.

U ovoj fazi je 3. proleterska brigada vodila zaštitničke borbe u zoni širokoj i do 16 km (po karti), a istovremeno se morala obezbeđivati i od delova 718. divizije koji su nastupali u pravcu Seonice, odnosno Višnjevice.

Često se u literaturi navodi mišljenje da je neprijatelj mogao na pojedinim pravcima da napreduje brže, ali da to nije činio da bi potiskivanjem i sadejstvom sa drugim snagama izvršio opkoljavanje i slično. Očigledno, neprijatelj je u drugim situacijama, na pojedinim pravcima težio opkoljavanju što većih snaga, što većeg broja naših jedinica, obezbeđujući na taj način čvrstinu svog borbenog poretka i sprečavajući eventualan prodor nekih naših jedinica. Međutim, u ovoj situaciji toga nije bilo, što se uostalom vidi iz originalnih izveštaja neprijatelja u kojima stalno ističe teškoće usled otpora naših jedinica, nepovoljnog terena i dr. Nema sumnje da bi neprijatelju koristili brzi prodori na pravcu napada 717. i 718. divizije, i što brže izbijanje na okuku Neretve, čime bi naše snage bile dovedene u veoma kritičnu situaciju. Međutim, naše jedinice su pružale takav otpor, tako su koordinirale dejstva, da neprijatelju nisu dozvoljavale takav poduhvat. On jednostavno u ovoj situaciji nije smeo, a ni mogao da na pojedinim pravcima izvrši dublje prodore, jer bi te jedinice bile izložene riziku da budu uništene.

Prelazak preko Neretve

Izbijanjem brigade u zonu r. Neretvice uoči 15. marta završava se karakteristična etapa njenih dejstava. Izvršivši usiljeni marš sa udaljenih položaja, uz prethodno organizovanje demonstrativnog napada na pojedinim pravcima, brigada je sada ostavila 717. diviziju nekoliko kilometara iza svojih zaštitničkih delova. Međutim, nije trebalo mnogo vremena pa da neprijateljske glavne snage sa severa izbiju na samu Neretvu. Istovremeno se nad položaje delova 3. proleterske brigade koji su neposredno obezbeđivali prelazak preko Neretve i sa istoka potpuno nadnela 718. divizija. Ove dve neprijateljske divizije trebalo je, sredinom marta, da na ovom odseku uhvate neposredan dodir i da sa severa obrazuju povezan front oko glavnih naših snaga u velikoj okuci Neretve.

Obezbeđujući se jednovremeno od pravca nastupanja jedne i druge (717. i 718.) divizije, naša brigada se za prelazak preko Neretve orijentisala glavninom preko popravljenog mosta kod Ostrošca, a manjim delom ka s. Dobrogošću. Ona je u toku 14. marta, obezbeđena svojim zaštitnicama, počela prebacivanje preko Neretve. Još od početka prebacivanja, kao i za vreme pokreta naših delova ka mostu kod Ostrošca, neprijateljska avijacija je izvršila vrlo jake napade na naše snage, posebno na one koje su držale položaje za neposredno obezbeđivanje prelaza kod s. Ostrošca. Situacija je bila vrlo kritična. Neprijatelju je bio potreban samo još jedan napor pa da prodre na samu Neretvu i time prinudi naše jedinice da se pod vatrom prebacuju preko reke. No, zahvaljujući upornosti svojih zaštitničkih delova koji su neprijatelja zadržali na pristojnom odstojanju, brigada je uspela da još u toku dana veći deo snaga prebaci preko Neretve, i da u toku noći 14/15. marta pređu i poslednji njeni delovi. Dotle su već i svi ranjenici i bolesnici, kao i druge jedinice na ovom odseku, prešli Neretvu.

Sutradan, 15. marta, spojili su se delovi obe neprijateljske divizije i ovladali levom obalom Neretve na tom odseku. Pred izbijanje na Neretvu, neprijatelj ovako izveštava o stanju kod svojih jedinica:

Kod 717. divizije slab neprijatelj, ali se vesto bori, odstupa na jug i jugoistok ...

Kod 718. divizije, neprijatelj drži i dalje posednute visove južno od Neretve, od Konjica do Ostrošca. Drum Konjic — Ostrožac neprolazan usled drumskih zapreka koje su tučene vatrom. Borbeni grupa, uz slab neprijateljski otpor, 14. marta izbila na severnu obalu Neretve od Ostrošca do Čelebića ...

Kod 369. divizije, neprijatelj se povlači na jugoistok i nosi svoje ranjenike. Izviđački bataljon prodro na jugoistok ka drumu Prozor — Gračanica i po savlađivanju neprijateljskog otpora zauzeo Ramu.¹¹⁰

U toku ove manevarske odbrane naša 3. brigada je, od 6. do 15. marta, vodila borbu za dobitak u vremenu i bila zaštitnica Glavne operativne grupe NOVJ. To je zahtevalo veliku pokretljivost, snalažljivost i žrtve, iscrpljivalo i fizički i psihički, a uslovljavalo osećaj mere i rizika u određenoj taktičkoj situaciji i brzo donošenje najcelishodnijih odluka, kao i izvršavanje naređenja.

Stepen upornosti u ovim borbama zavisio je na prvom mestu od situacije u zoni Neretve, od tempa evakuacije ranjenika. Trebalo je stalno biti u toku događaja, na pojedinim zemljišnim odsecima pružiti uporniju odbranu i duže zadržati neprijatelja, na nekim pravcima vršiti ispade lokalnog karaktera, a na nekim napuštati ponekad i veći deo zemljišta, da bi se postavilo u povoljniji položaj za dalje borbe. Bilo je potrebno stvoriti vreme da naše glavne snage prodru preko Prenja dalje ka istoku, a istovremeno da se sve naše jedinice, ranjenici i bolesnici prebace preko Neretve.

Treća brigada je u datoj zoni od Gornjeg Vakufa do Neretve vodila borbu suprotstavljajući se neprijatelju, jačine preko 1.000 dobro naoružanih vojnika, podržanih tenkovima, artiljerijom i avijacijom koja je za ovakav način borbe dolazila do punog izražaja. Na pojedinim položajima neprijatelju je po cenu velikih žrtava pružan vrlo jak otpor, kao što je: južno od G. Vakufa, u rejonu Kleka, Kućana i Rajan-Kleka, u visini Solakove Kule i u zoni Neretve.

Brigada je imala glavne snage razvijene u jednoj liniji, a bataljoni su se sami obezbeđivali prilikom preba-

¹¹⁰ Isto, dok. 316.

civanja sa jednog položaja na drugi, ostavljajući po jednu četu na položajima neposredno prema neprijatelju. Ukoliko je to vršeno u toku dana, na pojedine pogodne položaje postavljena su puškomitraljeska i mitraljeska odeljenja koja su vatrom zadržavala i usporavala neprijatelja, obezbeđujući time organizovano povlačenje i zaštitničke čete. Inače, jedinice su težile da sačuvaju inicijativu i slobodu akcije. Ukoliko bi se pojedini bataljoni na određenim položajima jače angažovali, težili su da neprijatelja zadrže do pada mraka, a zatim bi se čitav bataljon odlepio i ubrzanim maršem povlačio na nov položaj.

U svom mesečnom izveštaju za mart, štab 1. proleter-ske divizije, pored ostalog, daje sledeću ocenu: »... divizija je izvršila postavljeni zadatak — omogućena je evakuacija ranjenika i zaštićeno je prebacivanje svih delova preko Neretve«. ¹²⁶

U obezbeđivanju od Konjica

Posle prelaska Neretve i Prenja, 3. brigada se kratko vreme zadržala na prostoriji južno od komunikacije Celebić — Ribići. Posle napornog marša ona je već 16. marta smenila delove 3. divizije i posela položaje prema Konjicu, na kojima je zatvarala pravac ka jugozapadu i zapadu — ka rejonu Visa i Idbaru. Tako je obezbeđivala stazu od Idbara preko Visa ka Bijeloj i dalje u pravcu sela Borci kojom su se kretali ešloni Centralne bolnice.

U toku 18. marta njena dva bataljona su smenila delove 1. proletherske koji su držali položaj u rejonu Paklena i zatvarali pravac od Konjica ka Borcima koji je u ovoj situaciji dobio osobitu važnost. U to vreme bataljoni 3. brigade zatvarali su tri pravca: Konjic — Bijela, Konjic — Paklena — Borci i Konjic — Vis.

Kolone ranjenika i bolesnika čiji se broj usled neprekidnih borbi popeo na oko 4.000, kretale su se preko Strbine — Javorika — Bunara — Breze — Memeja sela — Božića — s. Idbar — Visa — Šiljevice i dalje ka G. Bijeloj. Teško prohodno, ispresecano, planinsko zemljište

⁸³ Zbornik II/8, dok.61i64.

i snežni pokrivač, još više su usporavali i otežavali kretanje umornih i iscrpenih ranjenika i bolesnika, kao i njihovih nosilaca.

Položaje na najosetljivijim pravcima, sa kojih su obezbeđivani ešloni Centralne bolnice, držala je 3. proleterska (sandžačka) brigada. Od staze kojom se kretala bolnica, neprijatelj je bio udaljen manje od 2 km; bilo je dovoljno da se samo na nekom pravcu popusti pa da ranjenici dođu u bezizlaznu situaciju. Pri ovome treba imati u vidu da je neprijatelj u rejonu Konjica imao 718. ojačanu diviziju i da je ulagao velike napore da izvrši prodor i odseče naše zadnje delove. S druge strane, borbeni poredak naše brigade bio je razvučen na širokom frontu i nije moglo biti ni govora o nekoj rezervi koja bi prema potrebi mogla intervenisati.

Začelje izdužene kolone ranjenika nalazilo se, 18. marta, uglavnom u dolini Idbara (na stazi Idbar — Bijela), a noću 18/19. marta krenula iz s. Idbara, da bi u toku sledeće noći produžila u Borke. Neprijatelj je odlično osmatrao stazu kojom se kretala Centralna bolnica i sistematski je tukao artiljerijom i avijacijom, a vršio je niz uzastopnih napada. Zbog toga su bataljoni 3. brigade u toku više dana, danonoćnim borbama odbijali sve napade neprijatelja i onemogućavali mu da se približi kolonama ranjenika i bolesnika. Trebalo je mnogo samopregora i hrabrosti da se na tim položajima, bez uređenih zaklona, izdrži vrlo jaka artiljerijska vatra i sistematsko bombardovanje i mitraljiranje avijacije, da se sačeka neprijatelj na blisko odstojanje, da se odbiju svi njegovi energični juriši i pređe ubrzo zatim u protivnapade.

Pravci neprijateljskog dejstva u odnosu na pravac evakuacije ranjenika bili su kratki i vrlo opasni, što je još više otežavalo naš manevar. Zbog blizine neprijatelja nije-dan deo našeg fronta se nije smeo oslabiti skidanjem i pregrupisavanjem snaga za udar. S druge strane, morali smo za izvlačenje ogromnog broja zaostalih i ostavljenih bolesnika i ranjenika upotrebiti prvo jednu celu, a potom i delove ostalih brigada.¹²⁷

¹²⁷ Isto.

Neprijatelj je posebno nastojao da ovlada Paklenom i da mu je to uspjelo, prepolovio bi ešelone Centralne bolnice i ugrozio jedinice koje su tada bile u zaštitnici. Jednom je i uspeo da gotovo ovlada Paklenom, ali je odlučnim protivnapadima svih bataljona 3. proleterske brigade odbačen.

Odmah posle ponoći 21. marta, neprijatelj je jačim snagama ponovo napao položaje 3. brigade i ostalih jedinica prema Konjicu. Posle borbe koja je trajala čitavu noć, uspjelo mu je da zauzme Paklenu. Međutim, naše jedinice su se tada već prebacile na desnu obalu reke Bijele, a završavala se i evakuacija još zaostalog dela teških ranjenika iz rejona s. G. Bijele.

Na kraju ovih borbi prema Konjicu, u zaštitnici su se nalazile svega dve brigade — naša 3. proleterska (od 16. do 23. marta) i 3. krajiška, a posle 23. marta samo 3. krajiška. Može se reći da je, i pored svih teškoća i velike nesrazmere u odnosu snaga i ratne tehnike, ova izuzetno osetljiva operacija obezbeđenja naših glavnih snaga, odnosno Centralne bolnice, završena našim punim uspehom. Za ovako uspešno i potpuno izvršenje zadatka, naročito u poslednjem periodu borbi, treba odati posebno priznanje jedinicama 3. proleterske i 3. krajiške brigade koje su se danonoćno, na snežnim planinskim visovima, premorene neprekidnim dvomesečnim borbama, više gladne, sa malo municije, uspešno suprotstavljale češće grudima nego oružjem, izvršavajući časno svoje zadatke.

Poslednju etapu ovih borbi, štab 1. proleterske divizije ovako je ocenio: »Zadatak je izvršen. Držanje boraca je bilo dobro i pored dosadanih borbi, naročito usled napornih marševa, hroničnog gladovanja i danonoćnog ostajanja po položajima na snežnim brdima«.